

УДК 347.764

Надія Міловська,

кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ СТРАХОВИКА В ДОГОВОРАХ СТРАХУВАННЯ

У науковій статті проаналізовано особливості здійснення прав та виконання обов'язків страховика як однієї зі сторін договору страхування.

Ключові слова: договір страхування, страховик, страхувальник, права та обов'язки, особисте страхування, майнове страхування, страхування відповідальності, страхова виплата (відшкодування).

Відносини, які виникають між особами, зацікавленими у страхуванні свого життя, майна, відповідальності та інших майнових інтересів, які не суперечать чинному законодавству України (страхувальниками), з одного боку, та особами, які здійснюють страхування (страховиками), — з іншого, опосередковуються договорами страхування. Таким чином, договір страхування є правовим засобом, який опосередковує процес надання страхової послуги страховиком страхувальникові.

На сьогодні правове регулювання страхових відносин здійснюється одночасно Цивільним кодексом України (далі — ЦК України) [1], Господарським кодексом України (далі — ГК України) [2], Законом України «Про страхування» [3] та іншими нормативно-правовими актами, не всі норми яких є взаємоузгодженими.

У практиці вітчизняних судів справи за позовами про порушення договірних зобов'язань із страхування є непоодинокими. При цьому судова практика у таких справах формується за неоднакового застосування судами одних і тих самих норм цивільного права у подібних правовідносинах.

Правовідносини страхування, як і будь-які інші цивільні правовідносини, розкриваються через сукупність їх елементів — суб'єкти, об'єкти, зміст. Визначення особливостей суб'єктного складу зазначених правовідносин є одним із

найважливіших питань. У цивілістичній літературі, зокрема, в працях Н. В. Безсмертної, М. І. Брагінського, С. М. Братуся, Ю. О. Заїки, Л. Л. Кінащук, О. С. Красільникової, В. В. Луця, В. М. Никифорака, Н. Б. Пацурії, Я. О. Чапічадзе та інших досліджено деякі проблеми суб'єктного складу відносин страхування.

Метою наукової статті є встановлення особливостей здійснення прав та виконання обов'язків страховиком як однією зі сторін договору страхування.

Відповідно до ст. 979 ЦК України за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору. Аналогічне визначення договору страхування міститься і в ч. 1 ст. 354 ГК України. Як випливає із зазначених норм та положень ст. 16 Закону України «Про страхування», сторонами договору страхування є страховик та страхувальник.

ЦК України визначає страховика як юридичну особу, спеціально створену для здійснення страхової діяльності та яка одержала у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності (ч. 1 ст. 984). Відповідно до ст. 2 Закону України «Про страхування»

страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю, і здійснюють страхову діяльність на підставі відповідної ліцензії. Як зазначає В. М. Никифорак, на відміну від майнового та особистого страхування, окремі види яких вимагають отримання спеціальної ліцензії, на всі види страхування відповідальності видається одна загальна ліцензія. Виключення становить страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки, на здійснення якого страховій компанії необхідно отримати окрему ліцензію [4, с. 7]. Крім цього, оскільки, зокрема, страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів віднесене Законом України «Про страхування» до обов'язкових, то відповідно до п. 2.14 Ліцензійних умов провадження страхової діяльності [5] страховик повинен мати ще й досвід здійснення добровільного страхування не менше, ніж два роки, якщо інше не передбачено законодавством.

За загальним правилом страхувальникові протистоять у страховому договірному правовідношенні один страховик. Однак допускається укладення договору страхування одного й того ж об'єкта, в якому беруть участь кілька страховиків (співстрахування). У такій ситуації права та обов'язки, які пов'язують співстраховиків, можуть бути розподілені між ними в будь-якому співвідношенні. Якщо ж сторони такого розподілу не здійснили, всі страховики вважаються солідарними боржниками щодо страхувальників (вигодонабувачів).

Фізичні та юридичні особи з метою страхового захисту своїх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування, які не мають на меті одержання прибутку, і тому не є суб'єктами підприємницької діяльності [6, с. 179]. Крім цього, для координації своєї діяльності та здійснення спільних програм страховики можуть утворювати спілки, асоціації та інші об'єднання з правами юридичної особи, які не є страховиками і не можуть займатися страховою діяльністю (ст. 13 Закону України «Про страхування»).

Згідно з п. 1.1 Статуту Моторного (транспортного) страхового бюро України [7], обов'язковою умовою здійснення страховиком діяльності щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів є їх участь у цьому бюро.

Оскільки договір страхування є двостороннім, у кожній із його сторін виникають права та обов'язки. Важливо, що права однієї сторони співвідносяться з обов'язками іншої сторони таким чином, що відповідному обов'язку страховика кореспондує відповідне право страхувальника, і навпаки.

Загальні права та обов'язки сторін договору страхування передбачені ЦК України (статті 988, 989) та Законом України «Про страхування» (статті 20, 21).

Залежно від етапу розвитку страхових правовідносин, моменту виникнення та тривалості існування обов'язки сторін за договором страхування умовно можна поділити на три групи: 1) обов'язки, які сторони повинні виконати в процесі укладення договору; 2) обов'язки, які сторони виконують протягом дії договору; 3) обов'язки, які виникають після настання страхового випадку [8, с. 324]. За цим критерієм на відповідну сторону договору страхування покладаються певні обов'язки при укладенні, виконанні договору, настанні страхового випадку.

Згідно з чинним законодавством, страховик за договором страхування зобов'язаний:

- ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування;
- протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) страхувальнику;
- при настанні страхового випадку здійснити страхову виплату (відшкодування) у передбачений договором строк. Страховик несе майнову відповідальність за несвоєчасне здійснення страхової виплати (відшкодування) шляхом сплати страхувальнику неустойки (штрафу, пені), розмір якої визначається умовами договору страхування;

— відшкодувати витрати, понесені страхувальником при настанні страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору;

— за заявою страхувальника у разі здійснення ним заходів, які зменшили страховий ризик, переукласти з ним договір страхування;

— тримати в таємниці відомості про страхувальника та його майновий стан за винятком випадків, передбачених законодавством України.

Умовами договору страхування можуть бути передбачені також інші обов'язки страховика.

Первісний обов'язок страховика при укладенні договору страхування — *ознайомлення страхувальника з умовами та правилами страхування*. Правила страхування можуть визначатися відповідними актами цивільного законодавства. Особливо це характерно для обов'язкових видів договірної страхування, в основі якого лежить принцип публічності, згідно з яким держава зобов'язує зазначених у законі осіб страхувати свою відповідальність перед іншими особами. Так, страхування відповідальності підприємств-джерел підвищеної небезпеки є обов'язковим і здійснюється на підставі Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами і аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежо- і вибухонебезпечні об'єкти і об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру [9]. У свою чергу, відповідно до ст. 3 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [10] відповідне страхування здійснюється як з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну потерпілих унаслідок дорожньо-транспортної пригоди, так і захисту майнових інтересів страхувальників.

Якщо між страховиком і страхувальником укладено договір страхування, подальше посилення останнього на те,

що він не був ознайомлений з відповідними правилами, зазвичай не повинне братися до уваги [11, с. 325].

Основним обов'язком страховика за договором страхування є *здійснення у передбачений договором строк страхової виплати (страхового відшкодування) при настанні страхового випадку*.

Закон України «Про страхування» розрізняє поняття «страхова виплата» і «страхове відшкодування». Страховою виплатою є грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку. Страхове відшкодування — це страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку.

Протягом двох робочих днів з моменту отримання повідомлення про настання страхового випадку страховик зобов'язаний вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) страхувальникові. Водночас страховик вправі самостійно з'ясувати причини та обставини страхового випадку. Він також може робити запити про відомості, пов'язані зі страховим випадком, до правоохоронних органів, банків, медичних закладів та інших організацій [12, с. 261].

За результатами проведеного розслідування страховик визнає факт настання страхового випадку, який фіксується у страховому акті (аварійному сертифікаті). Згідно зі ст. 25 Закону України «Про страхування» виплата страхового відшкодування проводиться страховиком відповідно до договору страхування на підставі заяви страхувальника (його правонаступника або третіх осіб) і страхового акта (аварійного сертифіката). Зазначений страховий акт складається страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром) у формі, яка визначається сертифікатом.

Настання страхового випадку не є безумовною підставою для здійснення страхової виплати (відшкодування). Страховик має право відмовити у здійсненні страхової виплати у випадках, визначе-

них ст. 991 ЦК України і ст. 26 Закону України «Про страхування». Відповідні підстави можуть бути передбачені також і умовами договору страхування, якщо це не суперечить закону.

За своєю природою дії страховика щодо відмови у здійсненні страхової виплати (страхового відшкодування) є одностороннім правочином, який не вимагає звернення до суду щодо невиконання обов'язку виплати страхового відшкодування. Перелік цих підстав не є вичерпним, оскільки законом та договором він може бути розширений. При цьому негативний фінансовий стан страховика не є підставою для відмови у страховій виплаті.

Страховик має право відмовити у страховій виплаті у разі навмисних дій страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, якщо вони були спрямовані на настання страхового випадку. До таких дій не належать дії, пов'язані із виконанням громадянського чи службового обов'язку, вчинені у стані необхідної оборони, або щодо захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності та ділової репутації. Під дію цього випадку підпадає, наприклад, умисне спричинення дорожньо-транспортної пригоди з метою одержання страхового відшкодування. Особливою підставою для відмови у страховій виплаті є вчинення страхувальником-громадянином або іншою особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного злочину, що призвів до настання страхового випадку.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про страхування» підставою для відмови страховика у страховій виплаті є також подання страхувальником завідомо неправдивих відомостей про предмет договору страхування або про факт настання страхового випадку. При цьому необережне надання зазначеної інформації не є підставою для відмови у страховій виплаті. Самостійною підставою відмови страховиком у страховій виплаті є також несвочасне повідомлення страхувальником про настання страхового випадку без поважних на це причин або створення страховикові перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків (ч. 5 ст. 991 ЦК України).

У практиці страхування мають місце випадки, коли страховики відмовляють у страховій виплаті, посилаючись на штучні (неіснуючі) підстави порушення умов договору страхування. Однак суди, встановлюючи, що страхувальник належним чином виконував умови договору страхування (своєчасно здійснював страхові внески, у встановлений договором строк повідомив страховика про настання страхового випадку), а страховик на порушення взятих за договором зобов'язань не здійснював страхову виплату, задовольняють позовні вимоги про стягнення суми страхової виплати [13].

Рішення про відмову у здійсненні страхової виплати (страхового відшкодування) приймається страховиком у строк, який не перевищує передбаченого правилами страхування, та повідомляється страхувальнику в письмовій формі з обґрунтуванням причин відмови. Відмова страховика у страховій виплаті може бути оскаржена страхувальником у судовому порядку.

Строк здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) за конкретним страховим випадком передбачається укладеним сторонами договором. При обов'язковому страхуванні цей строк безпосередньо зазначається і у відповідних правилах обов'язкового страхування. У свою чергу, розмір страхової виплати залежить від того, загинув застрахований об'єкт повністю чи частково. В будь-якому випадку розмір страхової виплати за договором страхування не може перевищувати розміру реальних збитків. Зокрема, страхові виплати за договором страхування життя здійснюються в розмірі страхової суми (її частини) та (або) у вигляді регулярних, послідовних виплат, обумовлених у договорі страхування сум. Крім того, страхові виплати за договорами особистого страхування здійснюються незалежно від суми, яку має отримати одержувач за державним соціальним страхуванням та соціальним забезпеченням, і суми, що має бути йому сплачена як відшкодування збитків (ст. 9 Закону України «Про страхування»).

Здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) вважається обов'язком страховика, а не формою цивіль-

но-правової відповідальності. Майнову відповідальність страховик може нести за несвоєчасне здійснення страхової виплати у вигляді сплати неустойки, розмір якої визначається умовами договору.

Страховик зобов'язаний відшкодувати витрати, яких зазнав страхувальник при настанні страхового випадку, з метою запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору, й у випадку, якщо здійснені ним заходи були доцільні незалежно від їх наслідків, тобто незалежно від того, чи досягли вони мети (чи був врятований предмет договору страхування) [14, с. 299].

У вчиненні дій, які запобігають настанню страхового випадку, заінтересований насамперед страховик, оскільки за умовами договору він зобов'язаний відшкодувати шкоду, яка буде заподіяна. Тому він повинен сприяти, щоб страхувальник вчиняв дії, спрямовані на зменшення можливих збитків. Крім цього, страховик зобов'язаний за заявою страхувальника у разі здійснення страховиком заходів, які зменшують страховий ризик, переукласти з ним договір страхування (ч. 5 ст. 988 ЦК України, ст. 20 Закону України «Про страхування»).

Страховик зобов'язаний не розголошувати відомостей про страхувальника та його майнове становище, крім випадків, встановлених законом. У даному випадку йдеться про відомості, які становлять таємницю страхування, тобто такі, що можуть бути віднесені до особистої, сімейної, службової, комерційної чи іншої таємниці, яка є предметом правової охорони. Так, таємницею страхування, згідно зі ст. 40 Закону України «Про страхування», є конфіденційна інформація щодо діяльності та фінансового стану страхувальника — клієнта страховика, яка стала відомою йому під час взаємовідносин з клієнтом чи з третіми особами при провадженні діяльності у сфері страхування, розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту. За розголошення одержаних у зв'язку зі здійсненням страхової діяльності відомостей про

страхувальника, вигодонабувача, третю особу страховик несе відповідальність, передбачену чинним законодавством.

З метою захисту інтересів страховика при здійсненні майнового страхування ст. 993 ЦК України та ст. 27 Закону України «Про страхування» встановлено правило, згідно з яким до страховика, який виплатив страхове відшкодування, у межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, яка одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки. Право вимоги, яке переходить до страховика, обмежене розміром сплаченого ним страхувальникові (вигодонабувачеві) страхового відшкодування. Загалом положення ст. 993 ЦК (ст. 27 Закону України «Про страхування») застосовуються при майновому страхуванні і не прийнятні для особистого страхування. Вказаний перехід права вимоги здійснюється виключно в силу прямої вказівки закону і ніякого додаткового оформлення не потребує.

Отже, страховик займає особливе місце в договірному страховому правовідношенні, оскільки саме з його діями пов'язано досягнення основної мети, заради якої таке правовідношення виникає, — виплати певної суми в розмірі та у випадках, передбачених у договорі.

В межах договору страхування інтерес кожної сторони може бути задоволений лише шляхом задоволення інтересу іншої сторони, а це, в свою чергу, породжує загальний інтерес сторін до укладення договору і його належного виконання. Відповідному обов'язку страховика кореспондує відповідне право страхувальника і навпаки.

Залежно від моменту виникнення та тривалості існування обов'язку страховика за договором страхування можна поділити на: обов'язки, які страховик повинен виконати в процесі укладення договору; обов'язки, які страховик виконує протягом дії договору; та обов'язки, які виникають у страховика після настання страхового випадку.

ПРИМІТКИ

1. Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 року. — К. : Істина, 2003. — 368 с.
2. Господарський кодекс України : офіційний текст. — К. : Кондор, 2004. — 208 с.

3. Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 18. — Ст. 78.
4. Никифорак В. М. Договір страхування відповідальності : автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.03 / В. М. Никифорак. — К., 2002.
5. Ліцензійні умови провадження страхової діяльності, затверджені Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 28 серпня 2003 року.
6. Страхование право : учебник / под. ред. В. В. Шахова, В. Н. Григорьева, А. П. Архипова. — М. : ЮНИТИ — ДАНА : Закон и право, 2008. — 335 с.
7. Статут Моторного (транспортного) страхового бюро України, погоджений Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 1 лютого 2005 року.
8. Цивільне право України. Особлива частина / за ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 1076 с.
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами і аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежо- і вибухонебезпечні об'єкти і об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру» від 16 листопада 2002 року № 1788.
10. Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 1 липня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 1. — Ст. 1.
11. Цивільне право України. Особлива частина / за ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 1076 с.
12. Цивільне право України : підручник у 2 т. / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибко-Фатеевої, В. Л. Яроцького. — К., 2007. — Т. 2. — 480 с.
13. Афанасьев В. В. Узагальнення судової практики вирішення господарськими судами спорів за участю страхових компаній (за матеріалами справ, розглянутих Харківським апеляційним господарським судом) / В. В. Афанасьев, В. Я. Погребняк, В. П. Янішен, О. Д. Бережна // Актуальні питання цивільного та господарського права. — 2010. — № 5.
14. Цивільне право України : підручник у 2 т. / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибко-Фатеевої, В. Л. Яроцького. — К., 2007. — Т. 2. — 480 с.

Миловская Надежда. Права и обязанности страховщика в договорах страхования.
В научной статье проанализированы особенности осуществления прав и исполнения обязанностей страховщика как одной из сторон договора страхования.

Ключевые слова: договор страхования, страховщик, страхователь, права и обязанности, личное страхование, имущественное страхование, страхование ответственности, страховая выплата (возмещение).

Milovska Nadiya. Rights and duties of the insurer in the insurance contracts.

In the scientific research determines the features of exercise of rights and execution of duties of the insurer, as one of the parties of the insurance contracts.

Key words: insurance contract, the insurer, the insured, the rights and duties, personal insurance, property insurance, liability insurance, the insurance indemnity.